

Gulhoyo ACHILOVA,
Toshkent davlat transport universiteti tayanch doktoranti
E-mail: guliachilova9@gmail.com

TerDU katta o'qituvchisi, PhD G'.Arapov taqrizi asosida

HISTORICAL ROOTS OF THE MATERNAL IMAGE IN UZBEK AND WORLD LITERATURE

Annotation

This article offers a comprehensive analysis of the genesis of the maternal image in both world and Uzbek literature, as well as its archetypal manifestations within the broader context of global cultural traditions. The study is grounded in a multidisciplinary examination of ancient literary monuments, including the "Avesta", classical mythological systems, and relevant anthropological and cultural research. Special attention is devoted to the mechanisms through which maternal representations have been formed within mythological, religious, and cultural frameworks, and to the functional significance of these representations in the broader processes of societal development.

Key words: Maternal archetype, "Avesta", mythology, cultural studies, ancient civilizations, mother goddesses.

ИСТОРИЧЕСКИЕ КОРНИ ОБРАЗА МАТЕРИ В УЗБЕКСКОЙ И МИРОВОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация

В данной статье проводится комплексный анализ генезиса материнского образа в мировой и узбекской литературе, а также его архетипичных проявлений в более широком контексте мировых культурных традиций. Исследование опирается на междисциплинарное изучение древних литературных памятников, включая "Авесту", классические мифологические системы, а также соответствующие антропологические и культурологические исследования. Особое внимание уделено механизмам формирования материнских репрезентаций в мифологических, религиозных и культурных рамках, а также функциональной значимости этих репрезентаций в более широких процессах социального развития.

Ключевые слова: Материнский образ, "Авеста", мифология, культурология, древние общества, богини-матери.

ONA OBRAZINING O'ZBEK VA JAHON ADABIYOTIDAGI TARIXIY ILDIZLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada ona obrazining jahon va O'zbek adabiyotidagi genезisi hamda uning global madaniy an'analar doirasidagi arxetipik shakllari chuqur va tizimli tahlil etiladi. Tadqiqot qadimgi davr adabiy yodgorliklari, xususan, "Avesto" matni, klassik mifologik tizimlar, shuningdek, zamonaviy antropologik va madaniyatshunoslik izlanishlari asosida ko'p tarmoqli metodologik yondashuv orqali olib borilgan. Ushbu maqolada ona obrazining mifologik, diniy va madaniy tizimlarda qanday shakllangani, ularning jamiyat taraqqiyoti jarayonlarida qanday funksional vazifalarni bajargani tahlil etiladi. Ona obrazining shakllanish mexanizmlarini ochib berish orqali maqola, shuningdek, qadimgi jamiyatlarda ona va onalik fenomenining qadriyat tizimlari va ijtimoiy tuzilmadagi o'rnini aniqlashga harakat qiladi.

Kalit so'zlar: Ona obrazi, Avesto, mifologiya, madaniyatshunoslik, qadimgi jamiyatlar, ona ma'budalari.

Kirish. Ona obrazining adabiyot va madaniyatda aks ettirilishi insoniyat tafakkuri va madaniy xotirasining muhim qatlamlaridan biridir. Mazkur tadqiqotning asosiy muammosi, ona obrazining qadimgi mifologik, diniy va madaniy kontekstlarda qanday aks etganini o'rganishdan iboratdir. Onalik tasvirlarining qadimgi madaniyatlarda qanday shakllanganini tushunish, insoniyat tarixining ilk bosqichlaridan boshlab o'zgaras qadriyatlar va ijtimoiy rollarning shakllanishi haqida muhim ma'lumotlarni beradi. Tadqiqotning maqsadi, qadimgi sivilizatsiyalarda ona obrazining mifologik, diniy va madaniy tizimlarda qanday ifodalanganini, bu obrazlarning insoniyatning rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatganini aniqlashdan iborat. Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iboratdir: qadimgi madaniyatlarda ona obrazining mifologik va diniy tasvirlarini tahlil qilish; ushbu obrazning insoniyat madaniyati va adabiyotining rivojlanishiga qo'shgan hissasini o'rganish; Ona obrazining xilma-xil madaniyatlardagi ramziy ma'nolarini solishtirib ko'rish; qadimgi madaniyatlarda onalik haqidagi tasavvurlarning zamonaviy adabiyot va tadqiqotlarda qanday aks etganini ko'rsatish.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, ona obrazini o'rganish nafaqat qadimgi e'tiqodlarni tushunishga, balki insoniyat madaniyatining shakllanish jarayonlarini chuqurroq anglashga ham yordam beradi. Onalik haqidagi mifologik va diniy tasavvurlar, qadimgi jamiyatlarning axloqiy va ijtimoiy tuzilmalarini shakllantirishda muhim rol o'ynagan. Shuningdek, bu obrazlarni o'rganish orqali biz qadimgi madaniyatlardagi o'ziga xos qadriyatlar, urf-odatlar va dunyoqarashlarni yanada

yaxshiroq tushunish imkoniyatiga ega bo'lamiz. Tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki, u qadimgi madaniyatlarda ona obrazining rivojlanishini o'rganib, bugungi kunda bu tasvirlarning adabiyot va san'atda qanday aks etishini izohlaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Qadimgi jamiyatlarda onalarning haqiqiy roli va o'rnini baholash yozma manbalarning yetarli emasligi sababli murakkab bo'lsa-da, mutaxassislar antropologiya, tarix, dinshunoslik va sotsiologiya sohalarida, masalan, sopol bo'laklari, mato qoldiqlari va qabr toshlarini o'rganish orqali mavjud bilimlarni kengaytirishga harakat qilmoqdalar. Yozuvchilar ko'pincha erkaklar manfaatlari uchun yozgan va ayollar, onalik, bolalik munosabatlarini oddiy va odatiy deb hisoblaganligi sababli, oddiy ayollar hayoti haqida hujjatlar kam uchraydi. Sinfy farqlar, etnik kelib chiqish va diniy e'tiqodlar har bir kishining rolini va vazifasini belgilab, hatto uni cheklab qo'ygan. Shuningdek, yosh ayollarning turmush qurishi va farzandli bo'lishi deyarli barcha madaniyatlar uchun umumiy talablardan bo'lgani sababli, jamiyat hayotining bu jihatlarini batafsil hujjatlashtirishga ehtiyoj sezilmagan[1]. Shunga qaramay, ona obrazlari mifologik, diniy va madaniy tizimlarda muhim rol o'ynagan. Ushbu obrazlarni o'rganish nafaqat qadimgi e'tiqodlarni tushunishda, balki insoniyat madaniyatining rivojlanishini anglashda ham katta ahamiyatga ega. Bu mavzu Jeyms Jorj Freyzer ("The Golden Bough"), Mircha Eliade ("The Sacred and the Profane"), Jozef Kempbel ("The Hero with a Thousand Faces"), Kerol P.Krayst ("Rebirth of the Goddess"), Zigmund Freyd va Karl Gustav Yung ("Archetypes and the Collective Unconscious") kabi olimlar tomonidan antropologiya,

dinshunoslik, mifologiya, madaniyatshunoslik va feministik tadqiqotlar doirasida keng o'rganilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda tarixiy, mifologik va adabiy tahlil metodlari qo'llanilgan. Manbalar sifatida "Avesto" kabi qadimiy yodgorliklar, "Iliada" va "Gilgamesh" dostonlari, shuningdek, Robert Greyves, Mariya Gimbutas va Miriam Robbins Dekster kabi olimlarning asarlari tahlil qilindi. Tadqiqotda ona obrazlarining adabiyotdagi ifodalarini har xil madaniy va diniy kontekstda tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – qadimgi adabiyot va mifologiyadagi ona obrazini tizimli ravishda o'rganish va bu obrazlarning insoniyat madaniyatining rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatganini aniqlashdir. Tadqiqot uchun zarur axborot manbalari sifatida birlamchi va ikkilamchi ma'lumotlardan foydalaniladi. Birlamchi ma'lumotlar sifatida qadimiy mifologik matnlar, diniy manbalar, adabiyotlar va antik davrga oid san'at asarlari tahlil qilinadi. Ikkilamchi ma'lumotlar sifatida esa, mavjud ilmiy tadqiqotlar, maqolalar, kitoblar va ilmiy adabiyotlar tahlil qilinadi. Tadqiqotda diskurs tahlil usuli orqali so'zlar va obrazlarning qanday shakllanganligi, ularning madaniy va diniy tizimlar bilan bog'liqligi o'rganiladi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqotda o'rganilgan qadimiy madaniyatlarda ona obrazining tasvirlari, avval belgilab olingan tahlil metodologiyasiga asoslanib, bir nechta muhim natijalarni yuzaga keltirdi. Bular quyidagi jihatlar bilan ifodalanadi:

1. Mifologik va diniy kontekstda ona obrazlari. Tadqiqotda qayd etilgan mifologik va diniy matnlarda ona obrazlari, asosan, ikki muhim elementda tasvirlanadi: "ilohiy va himoya qiluvchi ona" hamda "hayotning boshlanishi va qayta tug'ilishning ramzi sifatidagi ona". Gimbutas va Greyvesning tadqiqotlari asosida, ona obrazlari hayot va o'lim jarayonlarini boshqaruvchi kuch sifatida ko'rsatilgan. Greyvesning "oq ma'buda" konsepsiyasi onalikni uch asosiy fazada tasvirlaydi: Bokira qiz (Virgin), Ona (Mother) va Kampir (Crone), bu tasvirlar qadimiy shoirlar va mifologiyalarda tabiiy va ruhiy yangilanishni, hosildorlikni va qayta tug'ilishni ifodalaydi.

Greyves ona xudolarini tabiatning turli elementlari orqali quyidagicha tasniflaydi: 1. Yer xudolari: Geya, Dimetra, Sibili. Ular hosildorlik va yerning ozuqa beruvchi kuchlarini ifodalaydi; 2. Suv xudolari: Tetis, Seleysha. Suv ona xudolari hayotning boshlanishi va his-tuyg'ularning manbai sifatida namoyon bo'ladi; 3. Olov xudolari: Vesta, Hestiya. Yaratish va halokatni birlashtiruvchi onalik kuchining ifodasi[2].

2. Neolit jamiyatlarida ona tasvirlari. Mariya Gimbutas o'zining "The Civilization of the Goddess" ("Ma'budalar sivilizatsiyasi") asarida neolit davridagi qadimgi matriarxal madaniyatlarni o'rganishga bag'ishlab, ma'buda ona tushunchasining madaniy va diniy tasnifi taqdim etadi. Gimbutas, asarida, ma'buda onalar neolit jamiyatlarining markaziy diniy figuralari bo'lganini ta'kidlab, ularni ramziy, arxeologik va mifologik jihatdan turkumlaydi. U ona ma'budalarini ularning funktsiyalari va ramziyligi asosida uch asosiy toifaga ajratadi: a) hayot ma'budasi; b) o'lim va qayta tug'ilish ma'budasi; c) oy ma'budasi.

Olima, hayot ma'budasining asosiy vazifasi tug'ilish, hosildorlik, hayotning boshlanishi va o'sish jarayonlarini boshqarish ekanini va yumaloq shakllar, tuxum, urug'lar, gullar va o'simliklarning uning ramziylari hisoblanishini ta'kidlaydi. Hosildorlik ma'budalari sifatida Ishtar, Demetra va yer onasi Geyalarni misol sifatida keltiradi. O'lim va qayta tug'ilish ma'budalari sifatida Kali (hind mifologiyasi), Persefona (yunon mifologiyasi) kabi ramzlar — ilon, spiral, yutuvchi hayvonlar, suyaklar va qabrlar orqali ifodalanadi. Oy ma'budalari esa Hekate (oy va sehr ma'budasi), Artemis (yunon ov ma'budasi) orqali oy, suv, qushlar va baliqlar orqali ko'rsatiladi[3].

3. Antik adabiyotlarda ona obrazlari. Miriam S. Balmutning "The Iliad and the Role of Women" asarida, "Iliada"dagi ona obrazlari ularning jamiyatdagi roliga qarab turkumlangan. Tadqiqotda o'rganilgan ona obrazlarining ba'zi muhim aspektlari quyidagilardir:

himoya qiluvchi va ilohiy ona (Tetis),

qayg'u va motam tutayotgan ona (Gekuba),

himoya qiluvchi, lekin yordam bera olmaydigan ojiz ona (Andromaxa).

Bu tasvirlar, urush va qahramonlik mavzulariga e'tibor qaratilgan bo'lsa-da, ona obrazlarining axloqiy va hissiy jihatlarini shakllantirishdagi muhim rolini ko'rsatadi[4].

Miriam Robbins Dekster o'zining "Whence the Goddess: A Source Book on Women in Religion" asarida antik adabiyotlardan biri bo'lgan "Gilgamesh" dostonidagi ona obrazlarini quyidagicha tasniflaydi: a) ilohiy va himoya qiluvchi ona (Ninsun), b) yaratuvchanlik va donolikning onalik arxetipi (Ninsun), c) xudolar va odamlar orasidagi vositachilar (Ninsun), d) onalikning emotsional va ramziy ta'siri (Ninsun), e) Shamhatning ona sifatidagi roli (Enkidu uchun). Dekster, Ninsun va Shamhatni ona arxetiplari sifatida tahlil qilib, ularning roli faqat hissiy bog'lanish yoki parvarishlashdan iborat emasligini, balki ular mifologik qahramonlar sifatida ilohiy qudrat, yuksak donolik, himoya qilish va yaratish qobiliyatiga ega ekanligini ta'kidlaydi[5].

4. Buddizmda onalik tasviri. Paskal Engelmayerning tadqiqotida, qadimiy buddizmda onalikning tarbiyaviy va ruhiy o'rni tahlil qilinadi. Mahāpajapati Gotamī va Visākhā Migāramātā kabi ayollarni misol keltirib, ular o'z onaligi orqali buddizm ta'limotlarini tushunish imkonini yaratgan. Tadqiqot natijasida, qadimiy hind jamiyatida onalikning biologik chegaralaridan tashqari, xizmat va fidoyilik sifatida ham namoyon bo'lgani ta'kidlanadi[6].

5. Onalikning siyosiy roli. Tadqiqotda onalikning siyosatdagi o'rni ham muhim jihat sifatida tahlil qilindi. Aleksandr Severusning onasi Yuliya Mamaea, Kleopatra Teaning siyosiy faoliyatlari va Yaponiyaning imperatorlik hokimiyati kontekstida, onalar siyosiy strategiyalar va qarorlar qabul qilishda muhim rol o'ynagan. Bu natija onalikning siyosiy ta'sirini mustahkamlashda qanday kengaytirilgan rol o'ynaganini ko'rsatadi, shuningdek, onalar o'z farzandlari orqali hokimiyatni saqlab qolish va merosni davom ettirishda katta ta'sir ko'rsatganini aniqlaydi[7].

6. Onalik va dinshunoslik. Dana Kuper va Kler Felanning tahriridagi "Motherhood in Antiquity" kitobida onalik va diniy tushunchalar o'rtasidagi aloqalar tahlil qilingan. Dvora Lederman-Danielning tadqiqotida, Isroil tarixidagi buyuk onalar – Debora va Miryam kabi shaxslar onalikning diniy va ijtimoiy o'rni haqida yangi qarashlarni shakllantirgan. Ular, erkak hukmronligidagi jamiyatda, onalikni inqilobiy va muqobil siymo sifatida namoyon etgan[8].

7. "Avesto"da onalik va bola obrazlarining timsollanishi. Tadqiqotda "Avesto"dagi qadimiy tasavvurlarda ona obrazining hosildorlik, himoya va ezgulik timsoli sifatida aks etishi aniqlangan. Ardisura Anaxita va Spenta Armayiti obrazlari, birinchi navbatda, ona tabiat va hosildorlikning ramzlari sifatida ko'rsatilgan. Bu mifologik personajlarning suv va yer kabi tabiat kuchlari bilan bog'liqligi, onalikni faqat biologik emas, balki ruhiy va ijtimoiy ta'sirga ega, hayotni boquvchi va rivojlantiruvchi qudrat sifatida tasvirlashga imkon beradi[9].

8. Onalik va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarning ijtimoiy-falsafiy ahamiyati. Zardushtiylik ta'limotida ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi munosabatlar tarbiya va axloqiy masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Tabiatning muqaddas kuchlari, jumladan, onalik va bola o'rtasidagi munosabatlar, nafaqat biologik masala, balki jamiyatda axloqiy va ijtimoiy qiymatlarni shakllantirishda ham hal qiluvchi rol o'ynagan[10].

9. Mifologik va diniy tasavvurlarni tahlil qilishda olingan natijalar. Tadqiqotda "Avesto"dagi qadimgi mifologik personajlarning tasvirlari, aniqroq aytganda, onalik va hosildorlikni ifodalovchi obrazlar, jamiyatning qadimgi tafakkuridagi tabiiy va ijtimoiy muvozanatni saqlashga xizmat qilgan. Anaxita va Spenta Armayiti kabi obrazlarning tasvirlanishi, qadimgi madaniyatlarda ona va bola o'rtasidagi aloqaning faqat biologik emas, balki ma'naviy va ijtimoiy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi[9].

Yuqoridagi tahlil natijalari asosida, ona obrazlari qadimiy madaniyatlarda biologik emas, balki ijtimoiy, diniy va siyosiy kontekstda ham muhim rol o'ynagan. Tadqiqotda olingan natijalar, qadimiy madaniyatlarda ona va bola o'rtasidagi aloqaning nafaqat biologik, balki madaniy va diniy jihatlarini ham o'z ichiga olganligini ko'rsatadi. Ma'lumotlar tahlili, onalik va bola obrazlarini qadimiy jamiyatlarda ijtimoiy struktura va

hokimiyat bilan chambarchas bog'langanligini ta'kidlaydi. Bu natijalar, o'z navbatida, tadqiqotning keyingi qismida kengroq muhokama qilinadi.

Xulosa va takliflar. Ushbu tadqiqotda O'zbek adabiyotida ona va bola obrazlarining tarixiy ildizlarini o'rganish orqali, bu obrazlarning jahon madaniyati va, xususan, Markaziy Osiyo va Eron xalqlari tarixidagi o'rni va ahamiyati ko'rsatilgan. Tadqiqotda, ona va bola tasvirining qadimgi mifologiya va diniy manbalarda qanday ifodalanishi, "Avesto", "Iliada", "Gilgamish" dostonlari va boshqa qadimiy manbalar orqali talqin etilganligi yoritildi. Shu bilan birga, ona obrazlarining ijtimoiy, siyosiy va diniy kontekstda qanday rivojlanishi, ular orqali insoniyat madaniyatining eng qadimgi qadriyatlari qanday shakllanganligi tahlil qilindi.

Tadqiqotda olingan asosiy natijalar shundan iboratki, qadimiy manbalarda ona obrazlari faqat biologik emas, balki

ijtimoiy, siyosiy va diniy kuch sifatida ham tasvirlangan. Ushbu obrazlar ko'pincha hosildorlik, himoya va ezgulik timsoli sifatida qaralgan. Onalik obrazlari ko'plab madaniyatlarda birgalikda yaratuvchanlik, o'lim va qayta tug'ilishning sirli kuchlarini ifodalovchi ramzlar sifatida namoyon bo'lgan. Onaning diniy, siyosiy va ijtimoiy ahamiyati qadimgi jamiyatlarda ko'plab muhim qarorlar va ijtimoiy inqiloblarning markazida bo'lgan.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida ona va bola tasvirining o'zaro bog'liqligi, ayniqsa qadimgi adabiyotlarda va mifologiyada aks etgan ona-odam, ona-tabi'at, ona-din tasvirlarining o'zaro aloqadorligi o'rganildi. Tadqiqotning ahamiyatli xulosalaridan biri shuki, ona va bola obrazlari qadimgi mifologik va diniy tizimlarning markazida bo'lib, ular faqatgina biologik ona va bola o'rtasidagi aloqani emas, balki jamiyat va tabiat bilan bog'liq chuqur falsafiy, diniy va ijtimoiy qadriyatlarni aks ettirgan.

ADABIYOTLAR

1. Cooper, D., & Phelan, C. (Eds.). (2019). *Motherhood in Antiquity: The Maternal in the Ancient World*. London: Routledge.
2. Graves, R. (1948). *The White Goddess: A Historical Grammar of Poetic Myth*. London: Faber & Faber. (Rev. ed. 1952, 1961; New York: Creative Age Press, 1948; New York: Alfred A. Knopf, 1958.)
3. Gimbutas, M. (1991). *The Civilization of the Goddess: The World of Old Europe*. San Francisco: Harper.
4. Balmut, Miriam S. *The Iliad and the Role of Women*. 1985. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
5. Dekster, Miriam Robbins. *Whence the Goddess: A Source Book on Women in Religion*. 1990. New York; Oxford, Etc: Pergamon Press.
6. Woodward, F. L., trans. *The Book of Gradual Sayings*, vol. I. London: PTS, 1995. Mahāpajāpatī 21 (Anguttara Nikāya I 24); Visākhā: 24 (A I 26).
7. Engels, David. Middle Eastern 'Feudalism' and Seleucid Dissolution. In *Seleucid Dissolution: The Sinking of the Anchor*, edited by Kyle Erickson and Gillian Ramsey, Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 2011.
8. Ardner, Edwin. Belief and the Problem of Woman. In *Perceiving Women*, edited by Shirley Ardner, New York: Halsted Press, 1978, 1–27.
9. Eshmurodov, Madamin. [Matn]: Monografiya. "Avesto" da tabiat kul'tlari talqini. M. Eshmurodov. Xorazm: Ogahiy nashriyoti, 2024. 176 b.
10. Akramov, Xasan. "Avesto"da sog'lom avlodni tarbiyalashning sotsial jihatlari xususida. *Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences*, 3(1), (2023). 885-893.